

at lyde kaldet i de tre stænder forsøger at komme overens med (458). Selvom Stegmann det pågældende sted undersøger de politiske aspekter af etikken, kan sammenfatningen ophæves til at gælde Luther generelt.

Læseren informeres grundigt af Stegmann, men man sidder tilbage med en række ubesvarede spørgsmål. Hvis Stegmann mener, at Luthers etiske tænkning ikke ændrer sig afgørende fra 1520, men at den snarere bliver formuleret i en række konkrete situationer, hvorfor testes denne hypotese så ikke? Og hvorfor bruges omtrent halvdelen af bogen på førreformatoriske traditioner og den tidlige Luther, når konklusionen er, at 1519–20 markerer et skifte, hvor den forudgående tænkning får en mere fast form? Konsekvensen af forfatterens disponering af stoffet bliver, at mens linjerne mellem middelalderen, den tidlige Luther og det reformatoriske gennembrud i 1520 står klart frem, får de senere udviklinger og konkretiseringer af den etiske tænkning en mere overfladisk behandling. Desværre giver det hele afhandlingen, dens mange kvaliteter til trods, en lukket og lidt kontekstløs karakter. Forfatterens historiske greb lykkes netop derfor kun delvist: genesen og udviklingen i Luthers tænkning bliver klar, mens de eksterne faktorer kun i ringe grad inddrages.

Mattias Skat Sommer

Benjamin G. Wright III

The Letter of Aristeas. 'Aristeas to Philocrates' or 'On the Translation of the Law of the Jews'. Commentaries on Early Jewish Literature. Berlin: de Gruyter 2015. XII + 501 s. € 119,95.

Pseudepigrafen Aristeasbrevet har i nyere forskning oplevet en vis rehabilitering, bl.a. gennem Sylvie Honigmans undersøgelse, *The Septuagint and Homeric Scholarship in Alexandria: A Study of the Narrative of the Letter of Aristeas* fra 2003. Det betyder ikke, at der fæstes større lid til de vidtløftige detaljer i denne fortælling om tilblivelsen af den græske oversættelse af Pentateuken, men at den tages mere alvorligt som udtryk for sin tids historieskrivning. Skriftet kan således sammenlignes med Lukasskrifterne, der i lighed med Aristeasbrevet kalder sig selv en *διήγησις*, en beretning. Så det, der først i 1300-tallet blev kaldt et brev, skulle hellere hedde Aristeas' Bog. For denne forfatter skriver historie, som man gjorde det i den periode.

Så selv om meget i skriftet er fantasifuld og stærkt tendentiøs udfyldning af "huller", er der måske grund til at regne med, at denne Pentateukoversættelse faktisk blev til i første halvdel af 200-tallet f.Kr., og at der var en slags forbindelse med det berømte bibliotek og dermed længere ude med kongen, Ptolemæus 2. Filadelfos. Initiativet må dog formodes at have ligget hos alexandrinske jøder, der også har udført arbejdet, som i første omgang har været tænkt som en forståelseshjælp til den hebraiske tekst. Men omkring 100 år senere opstod et behov for at give den status af ligeværdig

med den hebraiske tekst, hvorfor forfatteren tildigter, dels at kong Ptolemæus stod umiddelbart bag, dels at den blev til i samarbejde med ypperstepræsten, der også sendte oversættere fra hjemlandet, dels endelig at det skete efter tidens fornemste editionsprincipper, som netop havde hjemsted i Alexandria. Med andre ord: Den græske Pentateuk var også at regne for et stykke fornem græsk litteratur.

Det er denne beretning, som hermed har fået sin første egentlige kommentar. Før har der kun foreligget mere eller mindre udførligt kommenterede oversættelser som fx herhjemme Johannes Munks fra 1963 i *De Gammeltestamentlige Pseudepigrapher*. Wright har forberedt sin kommentar gennem mere end et dusin større og mindre afhandlinger. Den er opbygget traditionelt med en udførlig indledning om de forskellige overordnede spørgsmål som historisk værdi, titel, forfatter, tilblivelsestid, tekstkritik, integritet af kilderne, genre, forholdet til anden jødisk litteratur samt intenderet publikum og formål. Efter en omfattende bibliografi følger så kommentardelen, hvor en oversættelse følges af først "Textual Notes", hvis udgangspunkt er André Pelletiers kritiske tekst i *Source Chrétienne* fra 1962, "General Comment", der drøfter indholdet, samt endelig "Notes", der tager enkelte ord og udtryk under behandling. Hele vejen igennem får læseren et udførligt indblik i den aktuelle forskningsstand med en udførlig og sober afvejning af de forskellige forståelsesmuligheder og fortolkningsforslag.

Vi konfronteres nu i skriftet med en fiktiv ikke-jøde, der næsten ikke kan få armene ned i sin begejstring for jødedommen, rigtig nok i en stærkt helleniseret udgave, en begejstring der må deles af enhver oplyst ikke-jøde. Således møder vi en ypperstepræst, der udlægger spiseforskrifterne, så de kommer til at handle om ren etik, hvad der tilmed var sigtet fra lovgiverens side. Således bliver den rigtige jøde også den fineste græker. Det apologetiske sigte er ikke til at tage fejl af, men det er først og fremmest rettet indadtil, mod forfatterens jødiske landsmænd, der ikke skulle lade sig overvælde af en øjensynlig overlegen hellenistisk kultur.

Wright har leveret et fornemt arbejde, der vil være til stor hjælp for den, der ønsker at trænge dybere ind i Aristebrevet som en af de vigtigste kilder til alexandrinsk jødedom i 100-tallet f.Kr.

Mogens Müller

Stefan Nordgaard

Possessions and Family in the Writings of Luke. Questioning the Unity of Luke's Ethics. København: Museum Tusulanum 2017. 176 s. Kr. 248.

Stefan Nordgaards monografi om forholdet mellem Lukasevangeliets og Apostlenes Gerninger bygger på en historisk hypotese om Theofilus. Nordgaard mener, at han er en nylig omvendt mand, der stammer fra et økonomisk velstillet miljø og hylder en aristokratisk romersk ideologi. Den posi-